

**Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“**

**ИДЕОЛОГИЧЕСКО НАДМОЩИЕ
И (НЕ)ПРИСПОСОБИМОСТ: РАЗГОВОРЪТ
ЗА ЛИТЕРАТУРНАТА КРИТИКА
ПРЕЗ 1965 Г.**

**Ноеми Стоичкова
Софийски университет „Св. Кл. Охридски“**

**IDEOLOGICAL SUPREMACY
AND (UN)ADAPTABILITY: THE DISCUSSION
ON THE LITERARY CRITICISM IN 1965**

**Noemi Stoichkova
University of Sofia St. Kliment Ohridski**

Abstract. The research tries to situate the literary criticism from the period of the so called “thawing” between its legislative functions and its sacrificial convulsions; between its “principle” positions for objectivity and the relativism of the subjectivity; between its Marxist ideological constitution and its quest to look into its connection with the criticism from the interwar period. The research shows the literary criticism in its attempt to reveal the overcoming of its cult past and to prove the palliative function of the changes. The articles that are object of this research pretend to have many critical styles but they demonstrate a varied party sociologist language. Thus, the individual critical efforts turn out to be a collective representative publicity.

Key word: literary criticism, thawing, relativism, individual efforts, representative publicity

Критиката е относително периферен изследователски обект в литературната наука, макар че от Освобождението до Втората световна война тя конструира дебатите около развоя на българската литература. След обществените и културни промени през 1944 г. е удостоена с първостепенен ранг при моделиране на наследството и конституиране на новия канон. В този смисъл култовски „разговори“ около нея се провеждат още в края на 40-те и през 50-те години, но те не са във фокуса ни днес. Интересува ни как процесите на държавно дирижираното размразяване след средата на 50-те години се отпечатват върху ѝ, тъй като тя е обединяващото звено между идеология и изкуство. Още

повече, че този процес не е монолитен и последователен – офанзивно форсиран и също така стопиран.

Дискусията за литературната критика в сп. „Септември“ продължава от април 1965 до януари следващата година. Но тя е предхождана от „случая Цветан Стоянов“ през 1963 и последващото ѝ стагниране. Персоналистично е провокирана, макар с двугодишна предходна давност, но в същината си в разгръщания се момент визира „принципиални“ въпроси – за метода, за неговото „богатство“ и възможните отклонения. Нека да щрихираме и още една важна подробност – сред горещия дебат в книжка 6 е публикувана рецензията „Партията и изкуството“ от Славчо Васев за директивния труд на Тодор Живков „Изкуството, науката и културата в служба на народа“. Така че самият български контекст е твърде нееднозначен. В едно видимо идеологическо надмощие се започва *„озониране на критиката“*, като ѝ се дава възможност *„да размишлява“*, да очертава параметри *„без монополизъм“*, но безпрекословно да потвърди *„отговорностите“* пред *„ленинския стил“*. Сглобката на тези миницитирани фрагменти е направена върху паратекстове на част от статиите, участващи в разговора. Според Ефрем Карамфилов, също взел думата, по въпросите на литературната критика се теоретизира в целия свят – както в социалистическите, така и в капиталистическите държави. Той дава примери с Полша, Чехословакия, Югославия, Франция, Англия, Италия и Испания. В този пък смисъл дискусията е маскирано обоснована като своеобразно синхронна с европейските актуалности. Да се покажем, че сме като другите, е български синдром още от края на XIX век, но в случая това е идеологически аргумент за „неизпадането“ от социалистическата система, започнала да се оглежда през 60-те години и през „загнилия запад“.

Ще разкажа твърде синтезно критическия предсюжет с неговите главни действащи лица. Първопричина е фигурата на Пенчо Данчев – многократно метаморфозирал и оставащ все непроменен. Негова е монографията „Индивидуализмът в българската литература“, написана според разбиранията му през 1947 г. и пренаписана само за месец съгласно тодорпавловските идеологически ултиматуми. Той е един от ярките представители на догматичното писане в сталинско-червенковския период, един от „злополучните“ критици в случая „Гютюн“, който желае след „размразяването“ да се покаже като променен. Автор е на статията „Критически талант и критически принципи“, публикувана в сп. „Септември“ (кн.5) през 1963 г., където сочи сериозни недостатъци в „артистичната“ дейността на Здравко Петров, Кръстьо Куюмджиев, Тончо Жечев, като изтъква и техните достойнства. В отговор, станал възможен през 1965, излизат статиите „Наследствени грехове“ от З. Петров и „Лекарю, излекувай се сам“ от К. Куюмджиев (кн. 3 на списанието), които ратуват за една подчертано психологична и субективна критика. Те са горещи защитници на индивидуалността на критика – на неговите позиции, на неговия език, на критическия жанр като изкуство въобще. Първият е от „средното“ поколение крити-

ци, имащ зад гърба си множество „портрети“ особено около проблематичните поети на 40-те години – Вутимски, Ив. Пейчев. Вторият е от „младежите“, възхваляващ своя приятел и съмишленик, а двамата заедно злостно атакуват Данчев за неговия „крив, догматичен“ път.

Поради лимитираността на текста ще разгледам по-детайлно само статията, дала началото на разговора. Неин автор е Минко Николов – научен сътрудник към БАН, изследовател на съвременните западноевропейски литератури, самоубил се на 37 години в края на 1966 г. Дори само с тази визитка, фигурата му започва да излъчва двойственост в литературноисторическото и критическо пространство през периода. Текстът му „Отговорности и възможности на критиката“ задава тона на разговора – привиден опит да не се деформират образите на опонентите, да не се работи с прийоми на окарикатуряване, които правят другия уязвим и жалък. Едновременно с това той показва неразбирането/неприемането им, като се изтъква единствено тяхното право на „благороден гняв срещу рецидивите на критическото менторство“ (Николов 1965: 62). Статията подчертава, че артистично-есеистичната критика „внося освежителен полъх срещу протоколното мъртвило на схоластично-дидактичните статии“ (Николов 1965: 64). Създава се впечатление за предизвикан периодичен разговор за извървения път, за коригираните критерии, но той по-скоро е заклеятелна оценка, отколкото да е преоценка.

Минко Николов прави една периодизация в развитието на критиката в последните двадесет години, която е близка във фазите до тази на Пл. Дойнов, дадена през 2011 г. (Дойнов: 2011), но разбира се, с преобърнати приоритети. Фазата на „конкуренцията“, по думите на втория, в разбирането на първия е „постепенно изгласване на идеалистическите схеми, естеството на формализма, буржоазния национализъм“ (Николов 1965: 55), но и „търпелива работа с всеки талантлив художник, който може да бъде спечелен и то без груб натиск, с повече толерантност към своеобразието му“ (Николов 1965: 55). Не съществуват в съзнанието (или поне в речника) на 60-те години физическите и творчески репресии за периода непосредствено след 9 септември. Според автора на статията обстановката се изменя след 1949 г., поради „насаждащия се култ на личността със своята идеология и практика“ (Николов 1965: 55). Рязко се разграничава марксистическата, ленинската и димитровската линия от сталинско-червенковската, като отклонение по принципно верния път. Текстът признава, че именно в този етап се възлагат на критиката „неотложни задачи за решителен разгром на всички остатъци от буржоазното идейно наследство“ (Николов 1965: 55), но премълчава, че това е и най-догматичният период на социалистическата доктрина, в който се „наливат основите“ на новия литературен канон. Случайните грешки са по-скоро отнесени към отношението към миналото, отколкото към настоящето. „Ентусиастите от отечественофронтския период“ са оневинени с безсъзнателно подхлъзване, с неволното „неразбиране как“ са се превърнали в „надзиратели на литературния живот с дири-

гентска палка в ръцете“ (Николов 1965: 56). Патосът е насочен не срещу „борческия марксизъм“ и идеологическата парадигма, а срещу самата литературна критика, изработваща „опростителски клишета за положителен и отрицателен герой, за типично и нетипично, за реализъм и антиреализъм“, изграждаща възприемателска рамка, отговаряща на „една или друга схоластични теореми“ (Николов 1965: 56). Субектът, който настанява социологизма и грубите класови обозначения към литературната история, е безименен или по-скоро отново е самата литературна критика, която го прави от „криворазбрана идеологическа бдителност“ (Николов 1965: 56). В този смисъл акцентът не е върху нанесените поражения на методологията на критиката, а върху травмите на психиката, манталитета, морала – в чувството за лична непогрешимост, в склонността към административна власт, в липсата на елементарна търпимост към опонента. Така всъщност емоционално се изтъкват приоритетно субективни, частни причини за кукловодското култовско състояние на критиката.

Когато обаче идва дума конкретно за дейността на Пенчо Данчев, се подчертава полюсната причина – „слепотата на времето“ и „повсеместната заблуда“ (Николов 1965: 63). Но когато се заговаря за състоянието на критиката след Априлския пленум, за възстановените права на художествената специфика, за отреденото полагащо се място на творческата индивидуалност, когато се споменават З. Петров и К. Куюмджиев, тогава се извежда необходимостта от повече „обективистичност“ и рационализъм. Жонглирането с обективно и субективно, със закономерно и случайно е маска, защитаваща предзададената нормативност.

Шизофренното преобръщане на миналото и спекулативното му позоваване са също системни тактики за настоящите аргументи. На помощ в дебата от 60-те идват примери от класическия период на литературата. Както в разглеждания текст, така и в другите статии непрекъснато се привличат споровете около импресионистичната критика през 20-те години. В случая Иван Шишманов е удобен, за да я огласи „като опакото лице на догматизма“ (Николов 1965: 62). Не липсва и световен пример: критикът на Брехт – Херберт Йеринг.

Статията на Минко Николов псевдodemократично обособява като самостоятелна част позицията за богатството на критически стилове. В началото се изтъква, че именно „преди години“ артистично-есеистичната критика реабилитира свещени права, че въвежда литературните паралели и литературните асоциации като израз на по-висока култура и на по-тънък естетически усет. Тази теза му е нужна само за да заяви контратата ѝ – да подчертае, че нейната абсолютизация „стеснява зрителното поле и ограничава по недопустим начин растящите възможности и обхват на съвременната критическа мисъл“ (Николов 1965: 64). Широтата ѝ обаче е редуцирана само след четири-пет страници, когато заради „уязвими места“ са отхвърлени и критическите изяви на Т. Жечев и Б. Ничев, поради склонността им към „философска и народоведска основа“ (Николов 1965: 69). Едновременно с това на тях им е отредено място като

„предвестници на един по-щастлив и мъдър утрешен ден на нашата критика“ (Николов 1965: 70). Оказва се, че „артистичната“ критика има своето място в близкото вече минало, а философско-народоведческата – в обозримото бъдеще. В такъв случай според статията за настоящето остава изведеното, макар и не като поанта, но ултимативно патосно обобщение за правото да се предяви изискване „за по-голяма гражданска развълнуваност и публицистичен темперамент на критиката“, за придобиването ѝ „тепърва на партийна страст“ (Николов 1965: 67). Абстрактно голословното афиширане, че социалистическият реализъм стимулира разни направления и стилове и дори, че са възможни различни школи в марксистическото литературознание, се сблъсква/препъва в непроменеността на партийно социологизаторското. Противоречивостта, обратливостта, езуитщината са двете лица на идеологическото надмощие и импулса за неподдаването му докрай.

Към края на своята статия Минко Николов индиректно вписва конкретния дебат в известния ни от Следосвобожденско време въпрос за отношението на критическия жанр към науката и изкуството, за различията между литературен критик и литературен историк. Настойчиво е желанието на относително монолитната литературна критика от 60-те години да се разпознае като наследник на разноречиво либералното състояние в културата преди Втората световна война, но и да се покаже като качествено еволюирала. Минко Николов репликира Кулумджиев за позицията му към „учените, естетстващи кукли, педанти, благоразумни литературни аптекари, вегетарианци на духа, текстолози“, за да утвърди „ненормалното разделение в сферите на литературата, където на двата полюса стоят вестникарският рецензент със своята злободневност и литературният академик в своята непристъпност“ (Николов 1965: 73). Този въпрос се оказва преддверен към съвременния поглед за литературното наследство. То е видяно като една магмена смес от уважение към фактологическия материал и философия на литературното развитие. Същата неопределеност и неясност демонстрира финалът, който се опитва да намери мястото на литературния критик „нито по-горе, нито по-долу, нито встрани от литературата, а равноправна част от самата нея“. (Николов 1965: 76). Общата фразеология е влязла в ролята на програмен характер, разкрепостеното междинно полагане придобива функциите на безалтернативно правилно. Индивидуалното критическо усилие се превръща в осъзната колективна представителна публичност.

Участващите авторитетни имена като Петър Динеков (Динеков 1965: 191-202), Стоян Каролев (Каролев 1965: 60-93), Ефрем Каранфилов (Каранфилов 1965: 103-137), Иван Богданов (Богданов 1965: 120-137) не внасят особено нови интенционални посоки в спора. Каролев прави обобщения с един подчертано обработен идеологически език, а Карамфилов заявява, че дискусията е едностранчива, но засяга мимоходом въпроси (които не получават или получават доста формални отговори): за солидната критика, „прикриваща пьстрото лице на рекламата“; за значението на литературната критика, писана от

писатели; за предназначението на критиката; за „гръмоводната“ ѝ роля, за смелостта на критика. Множеството гласове от статиите звучат единно програмно в канализирането на критическото дело, което да не остарява с времето, като се съобразява с „обективните условия“, но и като служи на един „вътрешен естетически идеал“ (Каранфилов 1965: 113). Метатекстовете снемат идеологическото клише, че критиката, освен творческа, е и обществена дейност, а инверсията трябва да сочи превеса на идеологическото и заскобяването на естетическото.

За отбелязване е абсурдното сливане на позициите на „реформаторите“, които споменах, с тези на най-ретроградните критически представители, взели участие в разговора. Статията на Васил Колевски „Озониране на критиката“ (Колевски 1965: 117-140) обръща внимание предимно на грешките и греховността на „другаря“ Данчев. Дискусията за състоянието на съвременната критика и пътищата пред нея в голяма степен се превръща в дитирамб на постигнатото след средата на 50-те години. Тя е повод да се вербализира връзката между настоящето и миналото, като едновременно се подчертаят изконните въпроси, стояли пред критиката ни от Освобождението до сега, но и приоритетно да се отчете преодоленият „буржоазен“ естетстващ индивидуализъм от времето на Вл. Василев.

Дискусията завършва с взетата дума от Тончо Жечев (Жечев 1966: 150-178). Един от „потърпевшите“ се оглежда самокритично през нея и едновременно съзира магистралните посоки, които чертае. Той директно изрича, че тя е започнала като „натрапена“, но паралелно с това се солидаризира с мнението, че се е превърнала в една от „плодотворните“, със „съдбоносен характер“, където се разбира всеки „кой къде е“ (Жечев 1966: 150). За Жечев причината за началото ѝ е ролята на „класен наставник“ (пак там: 151), която заема Данчев пред младите, вместо да сподели историята на своите заблуждения. Жечев квалифицира неговото поведение като тактики, а не като „дълбоко творческо марксистическо превъоръжаване“ (пак там: 154). Очаквано опозитивният критически текст споделя кода на правилното говорене в подялбата на „преди“ и „сега“. Жечев смята, че критиката на Петров/Куюмджиев е „симптом на обновлението“ (пак там: 152) и че „бойната позиция за стрелба“ (пак там: 152) срещу нея е плод на неразбиране и непромененост на мисленето.

Приоритетна нишка в статията на Жечев е „разковничето“ и на предходните – обективната истина. За първи път обаче критикът я поставя в зависимост от многостранното развитие на субекта“ (пак там: 156). Единствено за Жечев диалектиката (макар и марксистическа) е „азбуката“ и на мисленето, и в споровете. Единствено той формулира, че „очевидността“ е най-съмнителна и именно тя често води към заблуди. Едновременно с това авторът се дистанцира от позицията на своите съмишленици за критиката-изкуство. Като послушен инструмент споделя убедеността си, че „тя остава предимно в идеологическата област“ (пак там: 163), макар че продължава да се съпротивлява с

диалектическия синтез за нея – между науката и изкуството, между усета за поезия и високата мисъл.

Вкусът към „диалектическия парадокс“ (пак там: 169) Т. Жечев отстоява и по отношение на националната традиция и „интернационалното“. Поставени така, всъщност второто разрушава първото. Но авторът продължава да твърди обратното – „космополитното“ се случва, след като се извърви докрай пътят на националното. Статията развива позиция за „коренотърсачевото“, за определящите регионални специфики. Играта на сложност, амбивалентност и разкрепостеност се демаскира внезапно към края на текста. Ритуалността му изведнъж лъсва с поставения нов акцент. Националните черти са изтласкани на по-заден план от въпроса за класовата определеност на изкуството и издигането на класовото съзнание до общонародно (пак там: 174). Несъчетаемостта, превърната в стройно съчетание, превръща и интериоризирания поглед на Жечев в апликирано обществено клише.

Целият едногодишен разговор за критиката споделя именно това – с универсалните си обобщения събира комунистическата идеология, давайки гласност на множество лични позиции, в някои от които в зародиш личат оттласквания от официозните механизми.

Библиография

- Богданов 1965:** Богданов, И. Преоткриване на четвъртия континент. – *Септември*, № 12, 1965, 120-137.
- Динеков 1965:** Динеков, П. Без монополизъм в литературната критика. – *Септември*, № 6, 1965, 191-202.
- Дойнов 2011:** Дойнов, П. Българският соцреализъм 1956, 1968, 1989. Норма и криза в литературата на НРБ, София, 2011.
- Жечев 1966:** Жечев, Т. Критическо превъоръжаване и една кратка история. – *Септември*, № 1, 1966, 150-178.
- Каранфилов 1965:** Каранфилов, Е. Бележки по някои въпроси на критиката. – *Септември*, № 12, 1965, 103-137.
- Каролев 1965:** Каролев, Ст. Критически размишления за критиката. – *Септември*, № 9, 1965, 60-93.
- Колевски 1965:** Колевски, В. Озониране на критиката. – *Септември*, № 8, 1965, 117-140.
- Николов 1965:** Николов, М. Отговорности и възможности на критиката. – *Септември*, № 4, 1965, 54-75

